
***Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність***

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(15).2024.243-251

О. І. Євтушенко,*здобувач ступеня доктора філософії**e-mail: A.Dolgov@i.ua***ORCID ID 0000-0002-4524-3773;****О. П. Мілевський,***канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права
та процесу,**Державний податковий університет**e-mail: milevskiy_olexandr@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-5552-3317**

ПРАВО НА ЗАХИСТ У СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ПРАВ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

У статті підіймаються дискусійні питання реалізації права на захист як гарантії прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків та напрацювання напрямів їх вирішення. Визначено, що наявність диференціації кримінальної процесуальної форми у бік спрощення безумовно є доцільною і жодним чином не повинна обмежувати (порушувати) права учасників кримінального провадження, а стандарти гарантування прав учасників судового провадження мають бути однаковими для всього кримінального провадження, і відступи від такого гарантування повинні бути правомірними. Звернено увагу, що реалізація права на захист під час провадження щодо кримінальних проступків нерозривно пов'язана з дотриманням засади правової визначеності у разі регламентації цього інституту. Водночас аналіз правової процедури судового провадження щодо кримінальних проступків дав змогу зробити висновок щодо недостатнього дотримання саме принципу правової визначеності в законодавчій регламентації цієї процедури. Обґрунтовано, що захисник є важливим суб'єктом спрощеного провадження кримінальних проступків, але оскільки діяння, що можуть розглядатися за спрощеною процедурою, не являють собою підвищеної суспільної небезпеки, участь захисника у таких провадженнях не визнається обов'язковою і здебільшого не застосовується. Зауважено, що саме участь захисника у провадженні щодо кримінального проступку убезпечить від порушення прав особи, затягування процесу і сприятиме виконанню мети

диференціації кримінального провадження з балансом у виконанні його завдань. Підсумовано, що загалом чинний КПК України закріплює достатню концепцію гарантування прав осіб під час здійснення провадження щодо кримінальних проступків, але її окремі елементи доцільно уточнити внесенням відповідних законодавчих змін, що сприятиме насамперед правовій визначеності і припиненню дискусії стосовно законодавчого порушення прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків.

Ключові слова: *судове провадження, кримінальний проступок, дізнання, право на захист, правова визначеність, гарантії.*

Мета статті полягає у визначення дискусійних питань реалізації права на захист як гарантії прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків та напрацювання напрямів їх вирішення.

Постановка проблеми. Питання щодо достатності гарантування прав і свобод учасників судового провадження, насамперед обвинуваченого, залишається актуальним та дискутованим уже впродовж тривалого часу. Вважаємо, що переважна більшість таких дискусій зумовлена, по-перше, недотриманням принципу правової визначеності щодо належної регламентації процедури спрощеного судового провадження відносно кримінальних проступків у чинній редакції Кримінального процесуального кодексу України, а в окремих випадках – недоліками правозастосування, які набувають ознак системності, формуючи невідповідні практики розслідування та судового розгляду. Оскільки ті з правників, які заперечують доцільність спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, посилаються на те, що регламентований кримінальним процесуальним законом існуючий порядок такого провадження обмежує права і свободи його учасників, зокрема презумпцію невинуватості та доведення вини особи, безпосередність дослідження доказів, змагальність сторін, право на захист, рівності перед законом і судом [1, с. 5; 3, с. 106; 6, с. 66], то вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі обґрунтованості таких тверджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями у сфері гарантії права та свобод учасників кримінального провадження загалом, а також питаннями щодо особливостей реалізації відповідних гарантії у судовому провадженні щодо кримінальних проступків займався ряд науковців-правників, зокрема В. І. Божик, Г. П. Власова, І. В. Гловюк, В. Д. Дрозд, Н. С. Карпов та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи обрану тему, варто звернути увагу на частину 1 статті 6 ЄКПЛ, яка передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Одночасно відповідно до пункту 3 «б» розділу 3 Рекомендації № R(87) 18 «Щодо спрощення кримінального правосуддя» Комітет міністрів Ради Європи пропонує державам-членам розглядати питання про надання судам першої інстанції можливості хоча б до злочинів невеликої тяжкості та з урахуванням міри покарання розглядати справи і постановляти у них рішення за відсутності обвинуваченого з дотриманням певних умов. Вважаємо, що в цьому контексті виваженим і послідовним є застосування такого підходу українським законодавцем також до кримінальних

проступків, які характеризуються порівняно меншою суспільною небезпечністю. Водночас можливість застосування загальної правової процедури судового провадження щодо таких категорій проваджень дає змогу забезпечити диспозитивність реалізації обвинуваченим права на спрощений судовий розгляд.

У справі «DI MARTINO AND MOLINARI v. Italy» (№ 15931/15, 16459/15) ЄСПЛ зазначив: «Спрощене провадження надає обвинуваченим деякі беззаперечні переваги: значне зменшення розміру покарання в разі засудження і той факт, що сторона обвинувачення не може оскаржити вироки, які не змінюють правової кваліфікації правопорушення. З іншого боку, *це послаблює процесуальні гарантії*, передбачені національним законодавством: публічність судового розгляду справи, можливість вимагати надати докази, не долучені до матеріалів обвинувачення, та викликати свідків» (рішення від 25.03.2021).

Отже, ми є прихильниками позиції, що наявність диференціації кримінальної процесуальної форми у бік спрощення безумовно є доцільною і жодним чином не повинна обмежувати (порушувати) права учасників кримінального провадження. Водночас стандарти гарантування прав учасників судового провадження мають бути однаковими для всього кримінального провадження, а відступи від такого гарантування повинні бути правомірними. Моніторинг законодавчого забезпечення прав осіб у судовому провадженні щодо кримінальних проступків дасть змогу визначити проблемні питання й запропонувати способи їх вирішення, зокрема й нормотворчим шляхом.

Більшість учених у поняття гарантій вкладають спеціальні юридичні засоби, якими забезпечується дотримання норм права в державі. З теоретико-методологічної точки зору гарантії розглядаються як певні умови, способи, засоби, фактори, механізми, покликані щось забезпечити, сприяти реалізувати, досягти, тобто виконати допоміжну роль.

Гарантії виникають як реакція держави на загрози об'єктивного і суб'єктивного характеру, які існують у зв'язку з реалізацією суб'єктами своїх прав, відстоювання законних інтересів. Ознаками гарантій у будь-якому праві є: об'єктивізація в нормах права, передбачені законом правові засоби реального забезпечення охоронюваного інтересу, обумовленість державно-правовим режимом, взаємозв'язок правових норм і заснованих на них процесуальних дій суб'єктів певної функції. Нерозривний зв'язок статусу суб'єкта і його юридичних гарантій не викликає сумнівів. Правовий статус без правових гарантій, які забезпечують реалізацію прав, свобод, обов'язків суб'єкта суспільних відносин, охороняють його від порушень, забезпечують можливість здійснення покладених на нього функцій, неможливо розглядати як реальний, оскільки він буде носити скоріше формальний характер.

Чинний КПК України оперує терміном «гарантії» (частина друга статті 10), словосполученням «гарантовані права і свободи людини» (частина перша статті 87, стаття 90). Також гарантується: таємниця спілкування (стаття 14), невтручання у приватне життя (стаття 15), право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (стаття 21), право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду,

слідчого судді, прокурора, слідчого (частина перша статті 24), право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня (частина друга статті 24) [4]. Досить часто «гарантування» згадується у приписах кримінального процесуального закону, присвячених міжнародному співробітництву.

Отже, у кримінальному (судовому) провадженні гарантуються права і свободи, визначені Конституцією України, які додатково розкриті через засади кримінального провадження. Сторонам обвинувачення і захисту законодавцем гарантуються рівні можливості у виконанні їх процесуальних функцій, базисом яких є загальні засади кримінального процесу.

Передусім необхідно вказати на принцип правової визначеності, який прямо не згадується ні в Основному Законі, ні в КПК, але який визнається загальним принципом і складовою частиною верховенства права, знаходить своє відображення у джерелах права ЄС і застосовується у практиці Європейського суду. Аналіз правової процедури судового провадження щодо кримінальних проступків дає змогу нам констатувати недостатнє дотримання саме принципу правової визначеності в законодавчій регламентації цієї процедури. Зокрема, це стосується: початку підготовчого судового провадження щодо кримінальних проступків і рішень, якими закінчується дізнання; початку розгляду провадження про кримінальний проступок у суді; розгляду обвинувальних актів щодо неповнолітнього, щодо неосудної особи у спрощеному судовому порядку (урегулювання належної правової процедури); ухвалення вироку на підставі угоди (неузгодженості між положеннями статей 382 і 474 КПК України); повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору; змістовного наповнення лексеми «судове засідання» та її використання щодо спрощеного провадження; затримання особи на 72 години; співвідношення засади незмінності складу суду і розгляду кримінальних проступків у спрощеному порядку; судового провадження в разі зміни правової кваліфікації проступку і розгляду додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням; джерел доказів; процедури спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків; проголошення вироку та вручення його копії учасникам провадження; терміносистеми «недослідження доказів у судовому засіданні» (як підстави апеляційного оскарження); порядку розгляду апеляційної / касаційної скарги у провадженнях щодо кримінальних проступків.

У світлі забезпечення правової визначеності й однакового правозастосування варто звернути увагу на забезпечення у провадженнях щодо кримінальних проступків права на захист та особливості його реалізації у спрощеному судовому провадженні.

Так, у своїй позиції, яку Верховний Суд навів у постанові від 6 жовтня 2021 року у справі № 185/7793/20, він наголосив, що, оскільки спрощене кримінальне провадження щодо кримінальних проступків є обмеженням фундаментального права людини на справедливий судовий розгляд (зокрема, права на захист, права брати участь у судовому розгляді, права на оскарження судового рішення), стороною обвинувачення мають бути належним чином виконані вимоги статті 302 КПК України, тоді як суди повинні належним чином переконатися, що сторона обвинувачення виконала зазначені

вимоги, а також у належний спосіб перевірити скарги сторони захисту (у разі їх наявності) на порушення прокурором, слідчим положень указаної статті (порушенням було визнано ситуацію, коли під час написання заяви про визнання вини був відсутній адвокат, а орган досудового слідства належним чином не роз'яснив підозрюваному обмеження, які передбачені кримінальним процесуальним законом у разі розгляду кримінального провадження у спрощеному порядку). Така позиція вищої судової інстанції підтверджує гарантування реалізації права на захист і доступ до правосуддя за допомогою участі захисника під час усіх процесуальних дій, зокрема у разі погодження сторін на спрощене судове провадження, а також засобом щодо оскарження. Отже, якщо до обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні додана письмова заява підозрюваного щодо беззаперечного визнання своєї винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження, під час складання якої був відсутній захисник, такі дії мають визнаватися істотним порушенням положень кримінального процесуального закону.

До ознайомлення з матеріалами закінченого провадження розслідування сторона захисту не може визначитись зі згодою на розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду.

Прокурор зобов'язаний забезпечити надання особі, яка вчинила кримінальний проступок, або її захиснику, потерпілому чи його представнику копій матеріалів дізнання шляхом їх вручення, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, зокрема надсиланням копій матеріалів дізнання за останнім відомим місцем проживання чи перебування таких осіб. Висловлюється думка, що надсилання копій матеріалів справи щодо кримінального проступку за останнім відомим місцем перебування підозрюваного не забезпечує належне ознайомлення із закінченим досудовим розслідуванням і тим самим порушує права підозрюваного [1, с. 62]. Щодо цієї тези, варто зауважити, що надсилання копій матеріалів підозрюваному є останнім із можливих варіантів забезпечення ознайомлення з матеріалами закінченого дізнання, тобто підозрюваного можуть запросити для такого ознайомлення, ознайомити захисника (без участі підозрюваного), у матеріалах кримінального провадження повинна бути актуальна контактна інформація. Так, законодавцем передбачено достатньо процесуальних механізмів реалізації цього права. У протилежному випадку може виникнути ризик зловживання з боку підозрюваного (його захисника) й затягування процесуальних строків і, як наслідок, об'єктивна неможливість спрощеного судового провадження. Обвинувачений має право зробити вибір: або його справа буде розглянута за загальними правилами, або ж за правилами спрощеного провадження. З одного боку, не допускається примушування обвинуваченого до згоди з пред'явленим йому обвинуваченням і постановленням вироку в «спрощеному провадженні» [5, с. 294]. З іншого боку – небажання контактувати з дізнавачем, прокурором, загалом робити вибір – повинно розцінюватися (презюмуватися) як відмова щодо спрощеного судового провадження.

Захисник, на нашу думку, є важливим суб'єктом спрощеного провадження, зокрема й щодо кримінальних проступків. Оскільки діяння, що можуть розглядатися за спрощеною процедурою, не являють підвищеної суспільної небезпеки, участь захисника в таких провадженнях не визнається обов'язковою і здебільшого не застосовується. Проте на практиці доцільною видається зміна концепції – участь захисника повинна максимально забезпечуватися, насамперед роз'ясненням особі, що притягується до кримінальної відповідальності, права на захисника і можливості майбутнього спрощеного провадження. Саме участь захисника у провадженні щодо кримінального проступку забезпечить від порушення прав особи, затягування процесу та сприятиме виконанню мети диференціації кримінального провадження з балансом у виконанні його завдань.

Також потрібно підтримати позицію щодо доцільності згоди потерпілого на спрощене судове провадження, оскільки «вимога кримінального процесуального закону про встановлення згоди потерпілого є гарантією захисту його прав, сприяє активній участі потерпілого у кримінальному судочинстві, не дасть змогу обвинувачу й обвинуваченому із захисником вступити в неформальні переговори, наприклад щодо визнання тільки частини обвинувачення чи іншого злочину з пом'якшуючими обставинами в обмін на більш м'яке покарання» [5, с. 298], оскільки в такий спосіб реалізується принцип змагальності й принцип рівності сторін.

Ще однією складовою порушення права на захист називають процес відібрання пояснень, адже «при відібранні пояснення особі не роз'яснюється можливість звернення за правовою допомогою чи право відмовитися давати будь-які пояснення до моменту отримання такої правової допомоги, як це передбачено в чч. 3, 4 ст. 224 КПК України для допиту, а будь-яка процесуальна форма відібрання пояснення не передбачена взагалі. Така пропозиція законодавця суперечить правовій позиції ЄСПЛ, висловленій у справах «Сальдуз проти Туреччини» та «Яременко проти України», де вказувалося, що для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинна бути забезпечена можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження» [2, с. 52]. Дійсно, процедура відібрання пояснень КПК не закріплена. Водночас: покази і пояснення прирівнені у змістовному викладенні принципу свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (стаття 18); надання пояснень з приводу підозри розглядається в контексті забезпечення права на захист частина перша статті 20); отримання пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від їх давання та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права визнається істотним порушенням прав людини й основоположних свобод та недопустимим доказом (частина друга статті 87) [4]. Загалом термін «пояснення» досить часто застосовується в КПК України, зокрема й у контексті, що потребує тлумачення (роз'яснення). Тому попри те, що до процедури відібрання пояснень може бути застосована аналогія кримінального процесуального закону, зокрема статті 224 КПК України (з огляду на визнання показів і пояснень, отриманих під час допиту й опитування, процесуальними джерелами доказів), необхідно підтримати пропозицію про доцільність законодавчого виокремлення процедури відібрання пояснень у провадженнях щодо кримінальних проступків.

Висновки. Підсумовуючи розгляд питання належного гарантування прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків, можна констатувати здебільшого необґрунтованість тверджень щодо законодавчого порушення таких прав. Регламентовані кримінальним процесуальним законом обмеження (що не ототожнюється з категорією «порушення») прав учасників судового провадження, які проявляються через об'єктивну усіченість можливостей реалізації деяких принципів кримінального провадження, узгоджуються із загальновизнаною практикою диференціації кримінального провадження у бік його спрощення. Загалом чинний КПК України закріплює достатню концепцію гарантування прав осіб під час здійснення провадження щодо кримінальних проступків. Проте окремі елементи цієї концепції доцільно уточнити внесенням відповідних законодавчих змін, що сприятиме насамперед правовій визначеності та припиненню дискусії стосовно законодавчого порушення прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божик В. І. Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.
2. Карвацький А. М. Початок досудового розслідування кримінальних проступків: запрошення до дискусії. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 17 груд. 2018 р. К., 2018. С. 50–53.
3. Карпов Н. С. Проведення скороченого судового розгляду у кримінальному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-2, том 2. С. 104–106.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Томин С. В. Підстави та умови розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 1 (4). С. 290–303.
6. Форостяний А. В. Проведення спрощеного судового розгляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 64–68.

REFERENCES

1. Bozhyk, V. I. (2020). Zabezpechennya prav osoby pid chas dosudovoho rozsliduvannya kryminal'nykh prostupkiv : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [Ensuring the rights of a person during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors : autoref. thesis ... candidate law of science]. Kyiv, 2020. 20 p. [in Ukrainian].
2. Karvats'kyu, A. M. (2018). Pochatok dosudovoho rozsliduvannya kryminal'nykh prostupkiv: zaproshennya do dyskusiyi [Initiating a pretrial investigation of criminal misdemeanors: an invitation to debate]. *Mizhнародni standarty spravedlyvoho pravosuddya ta*

Свтушенко О. І., Мілевський О. П. Право на захист у системі гарантій прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків

yikh implementatsiya v ukrayins'ke zakonodavstvo : materialy Mizhnar. naukovo-prakt. konf [International standards of fair justice and their implementation in Ukrainian legislation : materials of the International scientific and practical conference]. Kyiv. P. 50–53 [in Ukrainian].

3. Karpov, N. S. (2014). Provedennya skorochenoho sudovoho roz·hlyadu u kryminal'nomu protsesi [Conducting a summary trial in criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University]. Vol. 10-2, tom 2. P. 104–106 [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine 2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

5. Tomy, S. V. (2014). Pidstavy ta umovy roz·hlyadu obvynuval'noho akta u sproshchenomu provadzhenni [Grounds and conditions for consideration of the indictment in the simplified procedure]. *Prykarpat-s'kyu yurydychnyy visnyk* [Prykarpattia Legal Bulletin]. Vol. 1 (4). P. 290–303 [in Ukrainian].

6. Forostyanyy, A. V. (2013). Provedennya sproshchenoho sudovoho roz·hlyadu za novym Kryminal'nym protsesual'nym kodeksom [Conducting a simplified trial under the new Criminal Procedure Code]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav* [Legal journal of the National Academy of Internal Affairs]. Vol. 2. P. 64–68 [in Ukrainian].

I. O. Yevtushenko, O. P. Milevskiy. THE RIGHT TO DEFENSE IN THE SYSTEM OF GUARANTEES OF THE RIGHTS OF PARTICIPANTS TO COURT PROCEEDINGS ON CRIMINAL MISDEMEANORS

The article raises the controversial issues of realization of the right to defense as a guarantee of the rights of participants to court proceedings on criminal misdemeanors and develops the ways of their solution. It is determined that the differentiation of the criminal procedural form in the direction of simplification is certainly appropriate and should in no way limit (violate) the rights of participants to criminal proceedings, and the standards for guaranteeing the rights of participants to criminal proceedings should be the same for all criminal proceedings, and deviations from such guarantee should be lawful. The author emphasizes that the realization of the right to defense in criminal misdemeanor proceedings is inextricably linked to the observance of the principle of legal certainty in the regulation of this institution. At the same time, the analysis of the legal procedure of criminal misdemeanor proceedings has led to the conclusion that the principle of legal certainty is insufficiently observed in the legislative regulation of this procedure. The author proves that defense counsel is an important subject of simplified criminal misdemeanor proceedings, but since the acts which may be considered under the simplified procedure do not pose an increased public danger, the participation of defense counsel in such proceedings is not recognized as mandatory and is mostly not applied. It is noted that it is the participation of a defense counsel in criminal misdemeanor proceedings which will protect against violation of a person's rights, delay in the process and will contribute to the fulfillment of the purpose of differentiation of criminal proceedings with a balance in the fulfillment of its tasks. It is

Євтушенко О. І., Мілевський О. П. Право на захист у системі гарантій прав учасників судового провадження щодо кримінальних проступків

summarized that, in general, the current CPC of Ukraine enshrines a sufficient concept of guaranteeing the rights of individuals in criminal misdemeanor proceedings, but its individual elements should be clarified by introducing appropriate legislative changes, which will contribute primarily to legal certainty and end the discussion regarding the legislative violation of the rights of participants to criminal misdemeanor proceedings.

Keywords: *court proceedings, criminal offense, inquiry, right to defense, legal certainty, guarantees.*

Стаття надійшла до редколегії 12 квітня 2024 року